

Eino KARHU

Suomen 1900-luvun lyriikasta

Saariston ja sarastuksen laulaja

*Vår tid är rättens gryningstid...**
Arvid Mörne, 1903

Runoilija Arvid Mörne (1876—1946) nimitti Suomen ruotsinkielistä runoutta »tuhansien luotojen» kirjallisuudeksi.

Tämän ulkonaisesti melko yksinkertaisen vertauksen takana piilee hankalia yleisluontoisia kysymyksiä, joihin onkin aluksi hyödyllistä pysähtyä, jotta Mörnen lyriikka olisi paremmin ymmärrettävissä.

Toisin kuin kantasuomalaiset, jotka olivat ammoisista ajoista alkaen asuneet pääasiassa maan sisäosissa metsien ja järvien keskellä, suomenruotsalaiset ensimmäisistä siintolaisista alkaen asettuivat etupäässä meren äärelle, Pohjan- ja Suomenlahden rannikoille ja lukemattomille saarille ja luodoille. Ja kun »suomalainen Suomi» ja sen kirjallisuus liittyivät mielissä ennen kaikkea järviin (mainittakoon yleinen ja pitkäikäinen vertaus »tuhansien järvien maasta»), niin »ruotsalaisen Suomen» ja sen kulttuurin omalaatuisiksi maisemataustaksi muodostuivat meri ja luodot.

Kun muutama vuosi sitten kiinnostuin lähemmin suomenruotsalaisten varsinkin 20. vuosisadan kirjallisuudesta, vaistosin pian tuon erityisen taustan ja värin, jotka poikkesivat suomenkieliselle kirjallisuudelle ominaisesta taustasta ja väristä. Jo suomenruotsalaisessa kansanrunoudessa ovat meren äärellä elävien ihmisten

alituiseen elämään ja meriammatteihin liittyvät motiivit aivan erityisellä sijalla. Meri, luodot ja kalliorannat ovat ajan mittaan muodostuneet myös kirjoitetun runouden maiseman tunnusmerkeiksi, vaikkakaan se ei ole tapahtunut kovin nopeasti. Esimerkiksi Suomen suurin 19. vuosisadan runoilija Johan Ludvig Runeberg (1804—77), joka kirjoitti ruotsin kielellä, ei vielä ylistänyt merta sellaisenaan, vaikka hän olikin syntynyt Pohjanlahden rannikkokaupungissa Pietarsaareissa laivurin poikana ja asui sittemminkin pääasiallisesti rannikkokaupungeissa. Päinvastoin juuri se seikka, että Runeberg löysi Järvi-Suomen, Sisä-Suomen, suomalaisen Suomen, muodostui tärkeäksi tekijäksi niin hänen omassa tuotannossaan kuin suomalaisessa kirjallisuudessa kokonaisuudessaan. Ja juuri häntä saamme eniten kiittää tuosta suositusta vertauksesta »tuhansien järvien maa», vaikka metaforalla on varhaisempiakin kirjallisia lähteitä.

Ensimmäisten joukossa Suomen kirjallisuudessa alkoivat merta ylistää Zacharias Topelius (1818—98) ja Theodor Lindh (1833—1904), jotka niinikään kirjoittivat ruotsin kielellä. Mutta heidänkään 1840- ja 60-lukujen runoissaan meri ja luodot eivät vielä esiintyneet erityisenä »ruotsalaisen Suomen» symbolina — sen aika ei ollut vielä koittanut. Vasta seuraavan suomenruotsalaisella runoilijalla K. A.

* Meidän aikamme on oikeuden sarastuksen aikaa...

Tavaststjernalla (1860—98) ilmeni pyrkimystä sellaiseen vertauskuvallistamiseen, jota muut runoilijat myöhemmin jatkoivat selkeämmässä muodossa. Suomenruotsalaisen lyriikan kuvakieli sinänsä alkoi sitoutua etupäässä merimaisemaan, ja Arvid Mörnen tuotanto kelpaa siitä havaintoesimerkiksi.

Mörne itse tiedosti varhain tämän maiseman ja poetiikan erityisiteen. Jo hänen vuonna 1899 ilmestynyt ensimmäinen koelmansa alkoi tässä mielessä varsin kuvaavalla runolla *Tvä toner* (Kaksi sävelmää). Runolla oli alaotsikko: **Suomalaiselle runoilijalle**. Kuten Hans Ruin kirjassaan »Arvid Mörne. Liv och diktning» otaksuu, runossa tarkoitetaan Eino Leinoa, joka oli silloin vielä aivan nuori (kaksi vuotta Mörneä nuorempi), mutta jo ehtinyt herättää Mörnen huomion. Ruotsinkielinen runoilija puhutteli suomenkielistä runoilijaa verraten kummankin äänen erityisluonnetta. Runon tekstiyhteydestä ilmenee selvästi, että siinä ei tarkoitettu vain yksilöllistä, vaan myös kansallisista seikoista johtuvaa erityisluonnetta. Mörne kirjoitti suomalaisesta aikalaisestaan:

*Din lyras ton är ett sus i skogen,
en fläkt från fjältet, där råg står mogen,
du byggde landet så vitt som plogen
i ödemarken en fåra skar.
Jag äger skären och havet kvar.
Jag äger vågor, som vita stänka,
jag äger sånger, som djärva dränkä
ditt strängospel i en käck fanfar.
Jag äger fyrar, som höga blänka.*

(Sinun lyyrasi sävel on metsän kohina, /tuulahdus pellolta, jonka ruis on kypsää, /sinä rakensit maan niin kauas kuin aura/uudismaahan vaon kynti./ Minulle jäivät luodot ja meri./ Minulla on aallot, jotka valkeina roiskuvat./ minulla on laulut, jotka rohkeina hukuttavat/ sinun soittimesi äänen raisuun fanfaariin./ Minulla on korkeina loistavat majakat.)

Suomenruotsalaisen lyriikan erityinen »meriväri» ilmenee tässä aivan selvästi.

Muuten eräistä seuraavista ruotsinkielisistä kirjailijoista (muun muassa 1920-luvun ekspressionistisen suunnan lyyrikoista Edit Södergranista, Hagar Olssonista, Elmer Diktoniuksesta ja Gunnar Björlingistä) on tapana mainita, ettei heidän tuotantonsa ollut niinkään suomenruotsalaista kuin kansainvälis-kosmopoliittista luonteeltaan. Tällaisen ajatuksen tapaa esimerkiksi Olof Enckellin perusteellisissa tutkimuksissa ekspressionisteista. Lisäksi hän muiden päätelmiensä ohella viittasi heidän elämänvaiheidensa erityis-seikkoihin, siihen että eräät heistä olivat syntyneet ja kasvaneet muussa kuin suo-

menruotsalaisessa ympäristöessä. Södergran oli syntynyt ja käynyt koulua Pietarissa, Olsson silloin hyvin »kosmopoliittisessa» Viipurissa, Diktonius Nurmijärven suomenkielisen väestön parissa. Kaikki tämä edisti Enckellin mukaan sitä, että juuri näiden ekspressionistien kautta suomenruotsalainen kirjallisuus sai voimakkaita eurooppalaisia (muun muassa venäläisiä ja suomalaisia) vaikutuksia ja jossakin määrin »kosmopolitisoitui», kohosi ahtaasti kansallisen suomenruotsalaisen maaperän yläpuolelle.

Vaikka tällaisissa näkemyksissä onkin tiettyä järkeä, tuo kirjallisuus kaikesta huolimatta pysyi nimenomaan suomenruotsalaisena erityisine ongelmineen ja maisemataustoineen. Nytkin kun moninaiset vierasperäiset vaikutukset ovat vattomasti tehostuneet ja suomenruotsalaisten itsensäkin keskuudessa yhä useammin keskustellaan siitä, onko heidän kirjallisuudellaan edes olemassaolon mahdollisuuksia heidän yhä voimakkaammin assimiloituessaan suomalaisiin, tämän kirjallisuuden kansallisena ja etnisenä perustana on edelleenkin rannikkoseutujen ja saariston ruotsinkielinen väestö. Tässä mielessä esimerkiksi Ahvenanmaa ei ole vain maantieteellinen vaan myös kansallissivistyksellinen käsite. Se on myös ruotsin kielen ja ruotsinkielisten kulttuuriperinteiden huolellisesti varjeltu ja rauhoitettu saaristoalue, ja Ahvenanmaan poliittinen itsehallinto edistää kielen ja perinteiden säilymistä ja kehittymistä.

Kaikesta tästä olin vähitellen kerännyt tietoja kirjallisten tutkimusten avulla, mutta millainen oli todellinen suomenruotsalainen rannikkoseutu ja millaisia oikeat luodot ovat luonossa, siitä minulla ei ollut minkäänlaista käsitystä. Olin muutaman kerran käynyt Suomessa työmatkalla, mutta asioiltani ei ollut jäänyt aikaa tutustua luotoihin ja »saaristokulttuuriin».

Sattuma auttoi minua tutustumaan siihen ja ymmärtämään sitä edes hitusen. Elokuussa 1980 osallistuin Turussa pidettyyn fennougristien kongressiin, ja silloin minulla oli onni tehdä kaksi matkaa saaristoon — ensin Seilän saarelle Turun saaristoon ja sitten Ahvenanmaalle.

Ensimmäisellä matkalla meillä oli mukana mainio opas: arvossa pidetty suomalainen professori ja akateemikko. Hän oli ammatiltaan maantieteilijä ja sitäpäitisi Seilän saaren luonnontieteellisen tutkimusosaston johtaja ja siksi löysi vaikeuksista yhteisen kielen meidän humanistien — lingvistien, etnografien, kansanrunouden tutkijain ja kirjallisuustieteilijäin — kanssa, jotka olimme saapuneet eri maista alkaen Skandinaviasta ja Neu-

vostoliitosta ja päätyen Japaniin ja USA:an. Akateemikko näytti noin 60-vuotiaalta, hän oli hoikka, pitkä ja nuorekas. Jo ruumiinrakenteesta ja kasvopiirteistä saattoi päätellä, ettei hän ollut suomalainen vaan suomenruotsalainen, ja hänen sukunimensäkin oli ruotsinkielinen. Mutta hän puhui moitteetonta suomea ilman pienimpiäkään »svetisismejä» ja vierasta korostusta. Myöhemmässä keskustelussa selvisi meitä askarruttanut yksityiskohhta: akateemikko kertoi, että vaikka hänen luonnontutkija-isänsä pääkieli oli vielä ollut ruotsi eikä hän suomea puhunut juuri lainkaan, niin akateemikko itse oli kaksikielinen ja puhui yhtä hyvin maan kumpaakin kieltä. Hänen aikuisten lastensa äidinkieli oli jo suomi, jota he puhuivat paremmin ja mieluummin kuin ruotsia. Tämä pikku episodi erään suomenruotsalaisen suvun kolmen polven tarinasta kuvastaa omalla tavallaan, miten monimutkaisia ovat olleet kulttuurisissa ja kielessä tapahtuneet muutokset laajemmassa mitassa vuosikymmenten aikana. Nämä muutokset liittyvät varsin läheisesti myös tämän Arvid Mörne-artikkelin teemaan, sillä hän mietiskeli paljon suomenruotsalaisen kulttuurin sisältöä ja kohtaloita.

Matka Seilin saarelle alkoi Turun satamasta. Vanha pieni dieselalus lähti parikymmentä matkustajaa kannellaan verkkaaisesti laiturista ja suuntasi kulkunsa Aurajoen suulta merelle. Turun saaristossa on syytä liikkua varovasti, sillä siellä on paljon vedenalaisia kareja, joihin nopeakulkuisella aluksella törmää helposti. Samasta syystä Suomen vanhin ja aikoinaan tärkein rantakaupunki Turku on meidän aikamme saanut luovuttaa johtavan roolinsa satamakaupunkina muille Suomen kaupungeille. Meidän aluksemme ei pitänyt kiirettä, mutta meri on lähellä ja saaristo alkaa melkein heti.

Millainen onkaan tämä saaristomeri, jolla lasketaan olevan yli seitsemäntuhatta saarta. (Ahvenanmaan maakuntaan kuuluu 6554 saarta, mutta vain toistasataa niistä on asuttuja.) Saaret ovat erilaisia kooltaan, maastoltaan ja kasvillisuudeltaan. Esimerkiksi aivan lähellä Turkuu, tosiasiaassa vielä kaupungin alueella sijaitsee maalausellinen Ruissalo, jossa kasvaa Suomessa ainutlaatuisia luonnontamilehtoja. Sitten on paljon aivan alastomia ja puuttomia kallioluotoja, joiden rannoilla näkee enintään pari vääntynyttä mutta niukkaan maaperään sisukkaasti tarrautuvaa, kaikki tuulet kestänyttä kääpiömäntyä, ruotsiksi **martall**. Tämä sana esiintyy Mörnellä usein vertauskuvana, ilmauksena äärimmäisestä sitkeydes-

tä, peräänantamattomuudesta ja haasteesta.

Näin kertoo Mörnen ensimmäiseen vuonna 1899 ilmestyneeseen kokoelmaansa sisältäneessä nuoruudenrunossaan **Skäret** (Luoto):

*Östra branten är mörk och tvär.
Skäret är högre än andra skär.
Skurarana piska gräsen vita,
i tallen på krönet byarna slita.
Det mörknar och kampen går hög i brotten,
djupt i klyftorna mullra skotten.
Havets djärvaste mäsar skria
över skäret, det vilda, fria.*

(Itäinen ranta on synkkä ja jyrkkä. /Luoto on muita luotoja korkeampi./ Kuurot piiskaavat ruohoa valkoisenaan, /vihurit kuluttavat männylnlatvaa./ Ilta pimenee ja kamppailu käy./ syvällä onkaloissa kaitkuvat laukaukset./ Meren rohkeimmat lokit kirkuvat/ villin ja vapaan luodon ylä.)

Vaikutelma juroina vetten ylle kohovavista graniittipaasista on todella sellainen, kuin ne olisivat luonnon hillittömän omavaltaisuuden konkreetisoituma. Mutta paradoksi piilee siinä, että tämä hillittömyyden vaikutelma säilyy vain, mikäli kaikkea nykyajan elämää tiukasti säädelään saaristomeren alueella ja väsymättä ponnistellaan sen suojelemiseksi inhimillisen toiminnan eitoivotuilta vaikutuksilta. Niin Turun kuin Ahvenanmaan saaristossa on ehdottomasti kaikki säännösteltyä: rakentaminen (useimmilla saarilla se on kielletty), liikenne, kalastus ja matkailu. Seilin saaren tutkimuskeskus muuten keskittyy ennen kaikkea ekologisiin ongelmiin ainutlaatuisiksi tunnettujen saaristomeren säilyttämisen kannalta.

Mutta kaikesta huolimatta Ahvenanmaalla, jonka varsinainen väestö on jo vuosikymmeniä pysytellyt tasaisesti 25 000 asukkaan tasolla, käy vuosittain toista miljoonaa turistia.

Satunnaisinkin vieraan silmiin pistää Ahvenanmaalla seuraava ristiriita tai sellaiselta ainakin vaikuttava; ehkä se ei ristiriita olekaan.

Yhtäältä asuttujen saarten ulkonäössä, rakennuksissa, museoiden ja kaikenlaisien muistorikkaiden paikkojen runsaudessa ja asukkaiden rakkaudessa vanhaan kansanmusiikkiin, jota harrastelijaviuluniekat heleissä kansallispuvuissaan esittävät, ilmenee korostettu pyrkimys säilyttää kaikkea perinteellistä ja omaleimaista, pyrkimys olla menettämättä kasvojaan, liukenematta niiden kasvottomien turistien virtaan, jotka tuhansin saapuvat päivittäin saarille ja jotka olettavasti tuottavat melkoisia tuloja vastaaville firmoille. Ahvenanmaalaiset eivät häpeä maalaisuut-

taan. He suorastaan haluavat näyttää mahdollisimman provinsiaaleilta, maalaisemilta ja vanhoillisen patriarkaalisemmilta kuin itse asiassa ovatkaan. Kriitikko ja esseisti Johannes Salminen, joka itse on syntyperäinen ahvenanmaalainen, kirjoittaa siitä osuvasti. Hän arvostelee maanmiehiään rakkaudella mutta kaunistelematta. Ahvenanmaalainen voi toispaikkakuntalaista hämmästyttää »toivottomalla epäilyllisyydellään»: hän ei lue paljoakaan, hänen kotonaan on kirjoja vain harvoin, ja paikallisiin kirjanystäviin, koulunopettajaan tai pappiin hän suhtautuu jollei nyt sentään halveksivasti, niin ainakin hymähtäen kuten ainakin käytännön ihminen, jolle kirjat eivät ole oikeata työtä eivätkä oikeata elämää. Itse hän on nimenomaan käytännön ihminen — maanviljelijä, kalastaja, merimies. Hänen esi-isilleen ja hänelle itselleen luonto on ollut ankara, ja siksi he ovat olleet liikaa suoranaisen aineellisen elämän ja sen huolten vallassa. Kirjat ovat olleet heille jonkinlaista hullutusta, joka sopii joutilaille ja muille semmoisille, jotka eivät ole tästä maailmasta. Mutta tässä uppoutumisessa elämään on Salmisen mukaan myös oma kiehtova puolensa, joka ilmenee saaristolaisten luontaisena välittömyytenä ja suorana käyttäytymisenä. Heidän kanssaan on helppo elää ja tulla toimeen. Kriitikko sanoo heitä »eräissä mielessä inhimillisen kanssakäymisen asiantuntijoiksi». He saattavat vaikuttaa »epä-älylisiltä», mutta heidän tunne-elämänsä, henkinen elämänsä on omalla tavallaan monipuolista. Esimerkkinä kriitikko kertoo 70-vuotiaasta ahvenanmaalaisnaisesta, joka kaikessa jumalisuudessaankin lähti juhlissa ensimmäisenä tanssilattialle, sillä hän halusi Jumalan hyväksyvän hänet sellaisena kuin hän oli, iloineen ja suruineen, nauruineen ja kyynelineen. Salmisen mukaan ahvenanmaalaiset ovat uskonnollisia, mutta pietismin ja lahkolaisuuden askeettisia muotoja he vierastavat. (Johannes Salminen. *Levande och död tradition*. Borgå. 1963).

Tietenkin elämä Ahvenanmaalla samoin kuin saaristolaisten luonteet pakostakin muuttuvat muuttuvan maailman paineesta. Mutta ahvenanmaalaiset osaavat kyllä myös pitää omastaan kiinni. Esimerkiksi he eivät anna pääkaupunkiinsa Maarianhaminaan rakentaa kolmea kerrosta korkeampia taloja, sillä he eivät halua matkia nykyaikaisia jättiläiskaupunkeja. Rautabetonijättiläisillä ei todellakaan nykyään ällistytetä ketään, pikemminkin se onnistuu puisilla tuulimyllyillä, joita saarilla on runsaasti. Sanalla sanoen, linja on se, että olkoon pientä ja maalaista, kunhan on omaa, mukaan luettuna oma itse-

hallinto ja omat maapäivät (30 kansanedustajaa) sekä vuodesta 1954 lähtien myös oma lippu itsehallinnon vertauskuvana. Ahvenanmaan saaret ovat Suomen ainoa maakunta, jossa kaksikielisyys ei ole virallisesti voimassa: opetus kouluissa, koko hallinnollinen, yhteiskunnallinen ja kulttuuritoiminta tapahtuu yksinomaan ruotsin kielellä. Ruotsin kielen tyydyttävä taito on muuan pakollinen edellytys kotipaikkaoikeuden saamiseen Ahvenanmaalla. Ja vielä muuan melkoisen tärkeä seikka: Ahvenanmaa on jo toistasataa vuotta ollut demilitarisoitua aluetta, jonka pysyviin asukkaisiin asevelvollisuuslaki ei ulotu.

Mutta tämä on vain mitalin toinen puoli. Toinen, edellisen kanssa näennäisesti ristiriitainen puoli on se, että juuri saaristoelämän ja luonnon olemaisuus ja eräänlainen sivistyksellinen erikoisuus houkuttelevat Ahvenanmaalle yhä enemmän ihmisiä muualta. Saarilla on kiinteät taloudelliset suhteet niin emämaahan Suomeen kuin naapurimaihinkin, eritoten Ruotsiin. Päivittäin Maarianhaminassa käy valtavan suuria merialuksia, joista muutamiiin mahtuisi koko Ahvenanmaan väestö. Nykyaikaiset autolautat liikeneivät jatkuvasti Ahvenanmaan sekä Suomen ja Ruotsin satamien väliä. Mainitsen vain yhden numerotiedon: Maarianhaminaan on rekisteröity 30% Suomen kauppalavaston aluksista, ja se jos mikä merkitsee jotakin. Kaikesta maalaisuudesta huolimatta Ahvenanmaalla on mainioita teitä sekä nykyaikainen matkailu-, hotelli- ja palveluteollisuus. Kirkkaanpunaisiksi maalatut siistit tuulimyllyt tienvarren maalaistalojen kupeella ovat pikemminkin vain ulkonaista veroa muinaisuudelle. Niillä on sitäpaitsi oma kaupallinen taustansa: tuulimyllyt houkuttelevat turistin silmää, vaikkeivät ne tietysti toimikaan. Idyllisten museokulissien takana sykkii nykyaikainen liike-elämä tietokoneineen ja automatiikkoinen hellittämättömän kilpailun piiskaamana. Tieteellis-tekninen edistys tunkeutuu perinteellisiin ahvenanmaalaisamatteihin ja perinteellisiin elämäntapoihin. Meille kerrottiin esimerkiksi, että eräät saariston kalastajat eivät enää lähde veneillään avomerelle laskemaan verkkoja ja yöpymään luodoilla. Sen sijaan he viljelevät arvokaloja kalalammikoissa omilla pihoiltaan. Se on varmempaa ja helpompaa. Ei tarvitse värjötellä tulessa avomerellä eikä odotella rannalla huolissaan myrskyn laantumista. Vaikka huolta ja levottomuutta riittänee heillä nytkin, niin idyllisiä kuin Ahvenanmaan näkymät ovat turistibussin ikkunas-ta käsin. Mutta levottomuus on jo toisenlaista, kaikkiaan näet muuttuu tässä maailmassa.

Jo Arvid Mörne saattoi havaita ne perusteelliset yhteiskunnalliset ja poliittiset muutokset, jotka koskettivat myös Suomen saariston asukkaita. Siirrymmekin nyt hänen tuotantoonsa.

Mörne oli murroskauden runoilija. Hän astui kirjallisuuteen vuosien 1905—07 valankumoustaapahtumien aattona ja osallistui niihin itsekä aktiivisesti. Hänen kokemansa seuraava historianjakso ei sekään ollut mitään idylliä. Vuoden 1918 työläisvallankumouksen leimuavat liekit Suomessa, valkokaarti- ja valkokuu-riehunta, sitten poliittisen taantumuksen ja militarismien vuodet ja vihdoin toinen maailmansota — kaikki tämä kuvastui Mörnen tuotannossaan.

Runoilijat voivat olla aikalaisia, mutta aika vaikuttaa heihin eri tavoin. Mörne oli esimerkiksi Bertel Gripenbergin, toisen suomenruotsalaisen runoilijan aikalainen, mutta silti heillä on varsin vähän yhteistä. He olivat toistensa aatteellisia vastapuoleja ja tiedostivat sen aina itsekä. Arvid Mörne oli vasemmistoradikaali ja demokraattinen runoilija. Hän vihasi sekä estetiimiä että ylimielistä henkistä aristokraattisuutta samoin kuin yhteiskunnan alimien kerrosten halveksuntaa, kaikkea sitä mikä oli erityisesti Gripenbergille ominainen reaktio joukkojen vallankumoukselliseen heräämiseen. Vuosisadan alku oli aikaa, joka edisti aatteellista rajankäyntiä, ja nämä kaksi runoilijaa jäivät kumpikin omalle puolelleen rajaa.

Siitä huolimatta Mörnenkin tie ei ollut suora sen enempää yhteiskunnallisessa kuin kirjallis-taiteellisessakaan suhteessa. Konservatiivisella tavallaan Gripenberg oli paljon suoraavivaisempi. Nuorena Mörne haaveili yhteiskunnallisen tribuunin roolista, toimen miehen tehtävistä, ja eräissä vaiheissaan hän yritti sellaisena esiintyäkin, vaikka mietiskely ja emmintä kalvoivatkin hänen tarmoaan. Nuoren Mörnen tietoisuudessa taittuivat aikakauden erilaiset virtaukset: kiinnostus syntymässä olevaan sosialidemokratiaan ja proletarivallankumouksellisuuteen, äärimmäinen pikkuporvarillinen ja älymystöläinen aktiivisuus ja tämän rinnalla perinteelliset porvarillisliberaalit toiveet ja harhakuvitelmat. Epäilyyn taipuvaisena sekä monia pettymyksiä kokeneena Mörne kuitenkin oli luja uskossaan horjumattomiin humanistisiin arvoihin, jotka olivat hänelle suuntaviivoina niin hänen tuotannossaan kuin kansalaiskäytöksessäänkin. Pessimismin valtaan joutuessaankin hän historian ratkaisevina hetkinä löysi itsestään riittämiin henkistä terveyttä ja miehuutta sanoutuakseen jyrkästi irti taantumuksellisista virtauksista, sillä kompromissit olisivat sellaisissa tapauksissa olleet hänelle samaa kuin petturuus.

Tässä mielessä kuvaavan yksityiskohdan kertoo Atos Wirtanen, sosialidemokraattinen kirjailija ja lehtimies, joka otti fasismin- ja sodanvastaisten artikkeliensa koelman motoksi Arvid Mörnen syksyllä 1942 yksityisessä keskustelussa lausumat sanat. Elettiin toista maailmansotaa, jossa Suomi taisteli Hitlerin Saksan liittolaisena. Suomen oikeiston, muun muassa silloisten kirjallisten piirien keskuudessa oli melkoisesti niitä, jotka toivoivat Hitlerin ja hänen apuriensa voittoa. Mutta Mörne ajatteli toisin. Jo fasismin voiton salliminen oli hänestä rikollista ja hirveää. Hän sanoi Wirtasen käyttämässä motossa: »Suomen kansa kulkee kenties tuhoaan kohti tämän sodan kautta, mutta ihmisyyden tähden meidän täytyy toivoa Saksan häviötä». Tässä kuten muissakaan tuollaisissa tapauksissa Mörne ei voinut enää empiä. Hän oli kehittänyt moraalisen imperatiivin. Tietoisuus oli vetänyt rajan, jonka ylittänyt ei enää voinut pitää itseään intelligenttinä eikä humanistina. Tämä varjeli Mörnen myös runoilijana kohtalokkailta erehdyksiltä.

Vapaudenrakkauden motiivit olivat Mörnelle ominaisia koko hänen taiteellisen uransa mittaan, vaikkakin ne ilmenivät eri tavoin. Varhaisimmissa runoissa ne liittyivät meriromantiikkaan ja muinaisten viikinkien sankariaikaan. Mörne ei suinkaan ollut aluperin rannikon ja saariston asukas. Hän oli syntynyt Kuopiossa tullivirkailijan perheessä. Mutta jo vuonna 1882 perhe muutti Uuteenkaupunkiin Pohjanlahden rannikolle, ja siellä poika tutustui ensi kerran mereen. Mörnen yhteiskunnalliset sympatiat alkoivat ilmetä jo varhain. Kirjottauduttuaan vuonna 1894 Helsingin yliopistoon hän oli pitkän aikaa kansanvalistusaatteiden vallassa, jotka hänen tietoisuudessaan liittyivät vielä melko epämääräisiin muodin yhteiskunnallisiin toiveisiin. Käydessään ylioppilaana maaseudulla järjestämässä valistuskursseja ruotsinkieliselle väestölle hän kohtasi yhteiskunnallista eriarvoisuutta silloisessa sääty-yhteiskunnassa, jossa vallitsi torpparilaitos ja muitakin siron muotoja. Vuonna 1899 Mörne nimitettiin kansakoulun johtajaksi Finnsiin. Pitkäaikainen opetustyö maaseudulla edisti niinkään hänen perehtymistään kansanelämään ja sen ongelmiin.

Mörne vakuuttui siitä, että kysymyksessä olivat ennen kaikkea yhteiskunnalliset ongelmat. Pitkän aikaa porvarillis-nationalistisen ruotsalaispuolueen edustajat olivat puhuneet ja kirjoittaneet kansallisuuskysymyksestä muka ainoana olennaisena ruotsinkieliselle väestölle, joka muka muodosti yhtenäisen kokonaisuuden. Mörnesä kypsä protesti tuollaista näkemystä vastaan. Maattomalle maaseutuköyhäli-

tölle oli tärkeämpi kysymys maasta ja työläisille työläiskysymys, työehtojen perusteellinen parantaminen, taloudellisten ja poliittisten oikeuksien hankkiminen. Vuonna 1901 Mörne julkaisi *Finsk Tidskriftissä* artikkelin, jossa ilmoitti, että ruotsalaiskysymys merkitsi hänelle jotakin aivan muuta kuin porvarillisille kiihkoruotsalaisille ideologeille, jotka kallistuiivat vanhoillisuuteen: ei porvarillisen ja aateliluokan säätyetuoikeuksien puolustamista loukkaamalla köyhälistön oikeuksia, vaan päinvastoin taistelua etuoikeuksien poistamiseksi ja tasavertaisuuden turvaamiseksi. Kielitaistelu oli menettänyt entisessä mielessä edistyksellisen merkityksensä, sen oli syrjäyttänyt yhteiskunnallinen taistelu. »Menkää järjestäytyneen työläisen luo ja kysykää häneltä, miten hän kielikysymykseen suhtautuu», Mörne kirjoitti tuossa artikkelissa. »Hän sanoutuu irti kummastakin kielipuolueesta, koska häntä kiinnostavat mahdollisimmat intressit kuin nationalistiset, senkin uhalla että se johtuu osittain itsestä syistä.»

Tällaisista tärkeimpiä yhteiskunnallisia kysymyksiä koskevasta käsityksestä johdettiin myös ne tehtävät, joita Mörne katsoi Suomen ruotsinkielisellä kirjallisuudella olevan. Sen tuli olla demokraattista kirjallisuutta — kirjoitettu kansasta ja kansalle eikä etuoikeutetulle huippukerrokselle. Juuri siksi, että monet olivat vuosisadan alun ruotsinkielisessä kirjallisuudessa viljelleet ylimyksellisyyttä ja eliittiajattelua, Mörne niin itsepintaisesti kannatti artikkeleissaan ja runoissaan demokraattista kirjallisuutta. Mörnen mielestä Suomen ruotsinkielinen kirjallisuus oli jo ilmeisten suhteellisen vähälukuisen kansallisen vähemmistön kirjallisuutta, ja pyrkimys eliittiluontoisuuteen vain kavensi entisestäänkin sen yhteiskunnallista pohjaa ja vaikutuspiiriä. Ratkaisun tarjosi sen kehittäminen todella kansan kirjallisuudeksi. Vastaten tuolloin keskustelun kohteena olleeseen kysymykseen, oliko Suomen ruotsinkielisellä kirjallisuudella tulevaisuutta, Mörne kirjoitti: »On kyllä. Mutta ei ylellisyystuotteena kansan enemmistölle vieraaltelemattomalle yläluokalle, vaan heijastuksena ruotsalaisen väestön elämästä. Ei tuhansien järvien, vaan tuhansien saarten Suomessa.»

Myös Mörnen runot kyllästä demokraattisuuden aate. Tosin hänen varhaisin lyriikkansa — ensimmäinen runokokoelma *Rytm ock rim* (Rytmejä ja riimejä, 1899) ja osittain kokoelma *Nya sänger* (Uusia lauluja, 1901) — oli vielä hengeltään yleisromanttista ja -patriottista. Kuten jo mainitsin, nuorelle Mörnelle ei ollut vierasta myöskään muinaisten viikinkien sankaruuden ihailu, joka Ruotsin runoudessa sai alkunsa jo niin sanotuista »gooteista» (E. G. Geijer ja muut »Goottilaisen liiton» ja ai-

kakauslehti *Idunin* runoilijat 1810- ja 1820-luvulta). 1800-luvun lopulla »goottilaisuus» sai yllättäen vastakaikua Suomessa, mikä johtui suomenruotsalaisen kansallisuusliikkeen synnystä ja kehityksestä. Suomenruotsalaiset alkoivat etsiä omia »juuriaan», ja varsinaisesti Ruotsin lyriikassa syntynyt viikinkiromantiikka oli nyt aivan omiaan. Jo A. O. Freudenthalin (suomenruotsalaisen kansallisuusliikkeen varhaisia ideologeja) sanomalehti oli nimeltään *Vikingen* (1870—74). Viikinkiromantiikkaa käytti suomenruotsalaisessa runoudessa ensimmäisten joukossa V.K.E. Vikman (1856—1938), joka tunnetaan paremmin taiteilijanimeltään Gänge-Rolf. Hänen runojaan Mörne ihaili jo kouluvuosinaan.

Mutta kaikessa perinteellisyydessään ja yleisyydessäänkin meriromantiikka ja viikinkiaiheet saivat Mörnen varhaislyriikassa eräitä uusia vivahteita, jotka ennakoivat runoilijan myöhempää kehittymistä vasemmalle. Meren ja urhean soutajan kuvat olivat vanhastaan olleet taideyliiirikassa vapauden symboleja ja punapursi tunnetaan jo kansanepiikasta. Mutta soutaja, jonka »tulipunainen purje» kohoo valkosiipisten lokkien joukkoon häikäisevässä valossa oli jo luonteenomaista Mörnen kehitellessä perinteellistä teemaa.

Mörnen varhaislyriikassa alkaa myös isänmaan teema saada uuden käyn. Hän aloitti yleisisänmaallisista motiiveista, mutta yhteiskunnallisuuden voimistuessa hänen runouudessaan joutui isänmaan käsite perusteellisen uudelleenarvioinnin kohteeksi.

Syyt olivat yhteiskunnalliset ja poliittiset. Kapitalismin kehittyessä syvenivät yhteiskunnalliset ristiriidat, syntyi vahva työväenliike, Suomen maaseutu jakaantui kerroksiin ja sellaisten käsitteiden kuten kansa, kansanluonne, kansallinen maaperä ja traditio entinen sisältö muuttui. Eri kirjailijoilla »isänmaan menetyksen» tunne ilmeni eri tavoin niin ideologisessa suhteessa kuin sisäisen elämyksen syvyyden ja dramaattisuuden suhteen. Kun Tavaststjernalla ja sitten Leinolla esiintyi menetyksen viiltävä tuska, ylpeän vaikkakin jähmeän osattomuuden pakahduttava rippi ja kun tämä ylpeä jähmeys sai mielessä hellityn haaveen kansan rakkaudesta ja yleisestä osallisuudesta kaikkeen, isänmaan onnesta demokraattisessa mielessä maistumaan sata kertaa suloisemmalta, niin Bertel Gripenbergillä ei ilmennyt enää minikäänlaista demokraattisuutta eikä rakkautta kansaan. Isänmaan käsite oli hänelle sääty-, aateli- ja kastikäsite, ja »isänmaan menetyksen» merkitsi säätyjen Suomen tuhoa.

Mörne sitävastoin hylkäsi tyystin säätyhierarkian ja »herrojen isänmaan» etsiäkseen kiihkeästi demokraattista ja työllistä kotimaata.

Varhaisimmissa runoissaan Mörnellä ei ollut vielä kyllin selkeätä sosialista tavoitetta, mutta silti sen saattoi jo aavistaa. Se ilmeni hänen viehtymyksessään »perifeeriseen» maisemaan, tyylin kansanomaisuuteen ja varsinkin »viisuihin», joissa esiintyi tavallisia kansanhmisiä, hänen kiihkeänä rakkautenaan sellaisiin runoilijoihin (esimerkiksi Gustav Frödingiin), joille maalauksellinen kansanomaisuus oli erityisen luonteenomaista. Muuan Möرنen onnistuneimpia varhaisia »viisuja» sisältyy moniin runoantologioihin. Se on hänen runonsa **Sjömansvisa** (Merimieslaulu) hänen ensimmäisestä runokokoelmastaan. Siinä hän perinteellisen kansanlaulun tapaan ylistää »paljasjalkaista kaunista Maijaa» majakkasaarelta. Niin tuo henkilöahmo kuin runon folklorelle ominainen estetiikka todistavat nuoren runoilijan demokraattisista harrastuksista, jotka jatkossa saivat yhteiskunnallista konkreettisuutta.

Toisessa Möرنen kokoelmassa oli jo kokonainen osasto (toinen järjestyksessä) runoja, joilla on selvä sosiaalinen tendenssi. Tämä tendenssi ilmeni myös isänmaa-aiheen käsittelyssä. Esimerkiksi runossa **Till Nyland** (Uudellemaalle) Mörne korosti yksiselitteisesti, että köyhillä ja rikkailla oli erilainen käsitys isänmaasta ja että heillä ei voinut olla samaa poliittisen solidarisuuden tunnetta tai halua toimia yhdessä. Tämän Mörne oli taipuvainen selittämään syyksi sille passiivisuudelle, jolla köyhät suhtautuivat eräisiin suomalaisten poliitikkojen toimiin keisarillisten perustuslain vastaisten määräysten boikotoimiseksi. Mörne oli sitä mieltä, että todelliseen poliittiseen toimintaan alhaiso herää vasta sosialistisen työväenliikkeen lipun alla.

*Giv plats för den nya tid,
som kommer med röda fanor,
som bräcker bojor och vanor
och kallar ett folk till strid!*

(Tekhää tilaa uudelle ajalle, /joka tulee punaisin lipuin/ ja katkoo kahleet ja tavat /ja kutsuu kansan taisteluun!)

On kuvaavaa, että Mörne myös kriitikkona kiinnitti tuolloin huomionsa isänmaan ja isänmaallisuuden yhteiskunnallis-luokkakantaiseen käsitykseen. Vuonna 1902 hän julkaisi tanskalaisessa aikakauslehdessä **Dansk tidskriftissä** artikkelin (joka saman vuoden lopulla julkaistiin **Euterpeassa**) ruotsalaisten runoilijoiden E. A. Karlfeldin ja K. G. Ossian-Nilssonin uusista kokoelmista. Hän painotti artikkelissaan näiden runoilijoiden tuotannon kansanomaisia ja yhteiskunnallisesti aktiivisia aineksia. Hän janoi runoutta, joka olisi luonut toimintaa, synnyttänyt tekoja. Hän kaipasi runoa, joka olisi »isku päin sen ajan kasvoja, jota runoilijan on häpeäksään kutsuttava omakseen». (Taisteleva kritiikki. Valikoi-

ma suomalaista sosialistista kirjallisuuskritiikkiä. Toim. Kalevi Kalemaa. Helsinki. 1979). Siteerattuaan Ossian-Nilssonin runoa **Tiggarnas fosterland** (Kerjäläisten kotimaa) Mörne korosti erityisesti, että se ei ilmaissut sääliä köyhiä kohtaan, vaan näiden yhteiskunnallista vihaa orjuuttajia ja luokkakantaisen egoistista porvarillista isänmaallisuutta kohtaan. Näihin vasemmistoradikaaleihin intresseihin kohdistuivat Möرنen seuraavatkin tutkimukset kriitikkona, joiden kohteeksi hän otti J. Weckselin, K. Kramsun ja Aleksis Kiven, aktiivisina demokraatteina tunnettujen 1800-luvun suomalaisten kirjailijoiden tuotannon. Näillä varmaankin oli jonkinlaista vaikutusta Möرنen runoilijanakin.

Vuonna 1903 ilmestyi Möرنen runokokoelma **Ny tid** (Uusi aika), joka oli hänen vasemmistoradikaalin lyriikkansa huipentuma ja eräiden tutkijoiden mielestä Suomen vuosisadan alun koko vasemmistolaisen — työläis- ja sosialistisen — runouden taiteellinen huipentuma.

Tehtäköön se varaus, että muodollisesti Mörne ei kuulunut työväenjärjestöihin eikä myöskään sosialidemokraattiseen puolueeseen. Hän pidätti myös liittymästä mihinkään muuhunkaan puolueeseen (»aktivisteihin», ruotsalaiseen puolueeseen), vaikka hänellä oli niihinkin kosketuksia. Myöhemmin Mörne selitti tämän johtuneen periaatteellisista syistä. Kirjailijaa ei hänen mielestään saanut mikään puoluejäsenyys sitoa.

Mutta vuosisadan alussa Mörne oli kiinteässä yhteistyössä työväen organisaatioiden kanssa ja kehotti voimakkaasti demokraattista sivistyneistöä ja eritoten ylioppilaita yhteistoimintaan. Kun elokuussa 1903 työväenpuolue Forssan kokouksessaan julisti uuden ja entistä vasemmistolaiseman ohjelman, minkä jälkeen puoluetta alettiin nimittää sosialidemokraattiseksi, ja kun porvarillinen lehdistö sen vuoksi alkoi syyttää sosialidemokraatteja »epäisänmaallisiksi», Mörne kumosi julkisesti nämä syytökset ja puolusti uutta ohjelmaa. Erityisen aktiivisesti hän oli yhteistyössä työväenlehden **Arbetarenin** kanssa. Hän julkaisi siinä joitakin runojaan, jotka sisältyivät myöhemmin kokoelmaan **Ny tid**.

Kokoelma alkoi ohjelmarunolla **Kravet** (Vaatimus). Siinä tarkoitettiin uuden aikakauden vaatimusta runoudelle: uusi runous »syntyi tehtaissa», ja se oli »toiminnan ja taistelun laulu». Useissa runoissa, esimerkiksi sellaisissa kuten **Poeterna** (Runoilijat), **Mitt mål** (Päämääräni) ja **Mitt hat** (Vihani), Mörne puolusti uutta runoutta kiivaassa kiistassa esteettien runoutta vastaan, joka vieroksui elämää, kansan onnettomuuksia ja taistelua. Runous ei ollut mitään, jos se halusi kukoistaa elämän itsensä kehityksen ulkopuolella. Rytmii ja ri-

miä, sanaa ja kuvaa ei voinut irrottaa yhteiskunnan olennaisimmista tarpeista, yhteiskunnallisen edistyksen vaatimuksista, teistelusta oikeuden puolesta. Muutoin runous muuttui pelkäksi leikiksi, kauniiksi sanoiksi ja tyhjäksi fraseologiaksi. Runossaan **Mitt hat** Mörne kirjoitti: »Olen ajat sitten oppinut vihaamaan sanaa ja rakastamaan elämää. Tiiviisti maahan painautuen olen imenyt sen mehuja. Ja nyt kun pimeys on tihentynyt yllämme, vihaan sanaa kaksin verroin». Terävimmässä yhteiskunnallisessa kontrastissa ja leppymättömmässä luokkakantaisessa muodossa nämä kaksi runoilijalajia esiintyvät runossa **Mitt mål**. Toiset runoilijat lauloivat »lumoavia lauluja pohattojen korvan nautinnoksi», ja näiden maku taas oli muovautunut »isien mittapuun mukaan» ja pitkien kirjallisten kulttuuriperinteiden pohjalla. Toiset runoilijat taas olivat äänekkään kadun, työläisjoukon, välittömän elämän laulajia. »Halusin ottaa jokaisen riimini kadulta, jokaisen rytmin vaunujen jyminästä, palata kujille ja takapihoille — minä kansan tuhlaajapoi-ka, ja saavuttaa siellä alhaalla olevan ikuisen jään laululla, joka takkatulen liekkien lailla valaisee pimeimmänkin nurkan». Ja lopuksi terävä yhteiskunnallinen yksityiskohta: jos esteettirunoilijat laulavat rikkaiden maailmasta, niin taisteleva runoilija haaveilee siitä, miten hän »laulullaan iskee naulan tämän maailman ruumisarkkuun».

Tuossa edellisessä sitaatissa maininta kansansa luo palaavasta »tuhlaajapojasta» sovellettuna runoilijan lyyriseen minään osoittaa, miten monimutkainen kysymys lähentyminen työväenliikkeeseen oli Mörnelle sivistyneistön edustajana. Kuitenkin hän tiedosti itsensä tulokkaaksi toisesta ympäristöstä, käännynnäiseksi ja myötäjuoksijaksi, ja niin kiihkeästi kun hän toivoikin pääsevänsä yhteyteen sorretun alhaisen kanssa, häntä vaivasi jatkuvasti kysymys yhteisymmärryksen kestävydestä. Mörne oli niitä runoilijoita, joiden tuotannossa henkilökohtaisista suhteista vallankumoukselliseen kansaan muodostui erityinen lyyrinen teema. Vieläpä varsin vakaa teema, joka säilyi koko Mörnen elämän ajan. (Toinen samanlainen runoilija, vaikkakin toiselta aikakaudelta, oli Viljo Kaja.)

Kokoelmassaan **Ny tid** Mörne käsitteli tätä teemaa sellaisissa runoissa kuten **Fråga** (Kysymys), **Demokrater** (Demokraatteja) ja **En vandringsdag** (Vaelluspäivä). Niiden sävy oli vielä nuorekkaan maksimalistinen ja itsekieltämykseen saakka vallankumouksellisen uhrautuva toisin kuin runoilijan myöhemmissä muistelmaluontoisissa takautumissa nuoruuden tapahtumiin, joissa vallalla on jo mietiskelevä vire ilman entistä tulta.

On luonteenomaista, että edellä mainituissa runoissaan Mörne turvautui monikon ensimmäiseen persoonaan. »Meillä» hän tarkoitti sellaisia kansalle myötämielisiä ja sen kanssa kärsiviä intelligenttejä, jollainen hän itsekkin oli. Mutta tie vallankumouksellisen kansan luo ei ollut helppo, ja runoilijaa askarrutti kysymys tunteiden aitoudesta ja tehtyjen päätösten osuvuudesta. **Kysymyksessä** esiintyi yleisdemokraattisen nousun ajalle kuvaava tilanne. Työväenliikkeellä oli silloin paljon myötäjuoksijoita, punainen väri oli runoilijan mukaan ajan väri ja työläismielenosoituksiin osallistuivat ylioppilaat ja taiteilijat. Mutta miten syvä ja luja tuo yhtenäisyys oli, siinä kysymys, joka runoilijaa huolestutti.

*Vi köpt oss leksaksballonger
i tidens röda färg.*

*Vi hört under röda fanor
på festal bland Djurgårdens bärg.*

*Vi köpt oss röda kravatter
och röda rosor och.*

*De doftar värfin glädje
en stund på arbetarns rock.*

*Och röda sånger skalla
och eka i källborgarns bod —*

*Finns en ibland oss alla
som vägar sitt röda blod?*

(Olemme ostaneet leikkikaluilmapalloja/ ajan punaista väriä./ Olemme kuunnelleet punalippujen alla/ juhlapuheita Eläintarhan mäellä./ Olemme ostaneet punaisia solmioita/ ja punaruusuja myös./ Ne tuoksuivat keväänhienoa iloa/ hetken työläisen rintapielessä./ Ja punaiset laulut kaikuvat/ ja raikuvat poroporvarin puodissa./ Mutta onko meidän joukossamme yhtäkään, /joka olisi valmis vuodattamaan punaista vertaan?)

Samanlaiseen kysymykseen päättyi runo **Demokraatteja**. Sillä aikaa kun joukot taistelivat aidosti demokratian puolesta, jotkut omistavien luokkien edustajat »leikkivät demokratiaa» lupauksin, liberaalein elein ja vähäisin myönnytyksin. Herrat heittivät pennejä kansansivistystyöhön ja pitivät itseään »kansanystävinä», mutta tasa-arvon vaatimuksiin he suhtautuivat pilkallisesti. Mutta kansan vihan ukkospilvi lähestyi yhä selvemmin, ja saattoi jo kuulla sen kaukaisia jyrähdyksiä. Joukot vaativat voimakkaasti: »Alas aristokraatit ja valhedemokraatit!» Vallankumousmyrskyä aavistellen runoilija kysyi niiltä, jotka hänen itsensä tavoin suhtautuivat myötätuntoisesti kansaan: »Me olimme nuoria ja kapinallisia./ Me kylvimme myrskyä. Onko meillä rohkeutta mennä mukaan/ ja elää kuten demokraatit?»

Liittyminen vallankumouksellistuneisiin joukkoihin vaati runoilijoilta Mörnen mukaan ennen kaikkea päättäväistä sanoutu-

mista irti siitä mairean idyllisestä fraseologiasta («meidän kansamme»), joka oli kirjallisuudessa äärettömän yleinen, mutta jolla ei ollut mitään tekemistä todellisen kansanelämän kanssa. **Vaelluspäivässä** Mörne kehotti murskaamaan valheellisen lyyran, joka vain esti tuntemasta todellista kansaa. Runossa kuvattiin nimenomaan vaellusta todellisen kansan, sen kärsimysten ja tarpeiden pariin. Mutta tiedon ja yhdistymisen tietä kulkiessaan myötämielinen porvarillinen intelligentti joutui väijäämättä sille rajalle, jolla oli päätettävä, oliko uskallusta täydelliseen sanoutumiseen irti omasta luokasta ja sen yhteiskunnallisesta psykologiasta. Runoilija toivoi hartaasti itselleen voimia ja miehuutta tehdä sellainen päätös, hän halusi polttaa sillat takanaan ja kulkea eteenpäin taakseen katsootta.

On paikallaan korostaa, että Mörnelle itselleen hänen hylkäämänsä kuuluminen hallitsevaan luokkaan oli pikemminkin yhteiskunnallis-psykologinen ja sivistyksellis-ideologinen kuin varallisuuskysymys. Aineellisessa suhteessa hän eli varsin vaatimattomasti, hänellä ei ollut erityisempää omaisuutta. Mutta hän oli sivistynyt, ja sivistys oli herraluokan etuoikeus. Myötäjuoksijan ja käännynnäisen kriisi- ja murrosvaiheen psykologia aiheutti sen, että pyrkimyksessään olla aina ja kaikessa sorretun alhaisen rinnalla hän koki hurmion hetkiä, mikä heijastui myös hänen tuotannossaan. Huomattakoon, että sellainen oli ominaista tuolloin muillekin kuin hänelle (muistellaanpa Maiju Lassilan ja sitäkin aiemmin tolstoilaisen Arvid Järnefeltin varsin monimutkaista ja vaikeaa aatteellista ja taiteellista kehitystä).

Muuan **Ny tid** -kokoelman sikermistä oli saanut otsikokseen **Arbetartankar** (Työläisten ajatuksia). Se käsitti runoja eri ammattien harjoittajista: kivityömiehistä, metallityöläisistä, kirvesmiehistä, rengistä ja muista, joiden vaikeuksia ja yhteiskunnallisia toiveita runoilija pyrki ilmaisemaan. Punainen lippu muodostui näiden toiveiden vertauskuvaksi, symboliksi taistelusta niiden toteuttamiseksi. Muuan Mörnen voimakaimmista runoista on **Hatet** (Viha), joka on yhteiskunnallisesti syvältä kouraiseva ja kiihkeä. Samalla siinä on ajankohtaista päivänpolttavuutta, ajan henkäys, tuntua työväenliikkeen varhaisimmasta kehityskaudesta Suomessa. Porvarillisissa lehdissä selitettiin tuolloin työläislevottomuudet ja heidän voimistuva luokkasolidarisuutensa usein pelkästään sosialidemokraattisten kiihottajien toiminnan tulokseksi. Mutta Mörne vakuuttaa, että puhujakorokkeen ympärille kokoontuneiden joukkojen viha ei ollut vain tämän päivän satoa, vaan johtui pitkällisestä sorrosta, se oli »huuto aikojen

uumenista». Runokuvat ovat terävän poleemisia, ilmaisuvoimaisia ankarassa arkisuudessaan ja pyrkivät todistamaan, että joukkojen tietoisuutta ei voinut erottaa jokapäiväisestä olemassaolosta. Työläisen viha sortoa kohtaan polttaa kuin laiha liemi nälkäisen vatsassa ja vihlaisee kuin kylmyys hihassa olevan reiän lävitse.

Voimakkaan yhteiskunnalliset runot muodostivat kokoelmassa **Ny tid** ensimmäisen ja tärkeimmän osaston. Muut osastot sisälsivät maisema-, lemme- ja mietylyriikkaa, jossa usein esiintyi henkisiä riitasointuja ja jossa perinteelliset romanttiset teemat haaveen traagisesta saavuttamattomuudesta ja yksinäisen haaveilijan murheellisesta kohtalosta esiintyivät erilaisina muunnelmina. Kokoelma päättyi runoon, jossa Mörne jätti — joksikin aikaa — jäähyväiset runoudelle, sillä häntä veti puoleensa suoranainen poliittinen toiminta ja taistelu.

Marraskuussa 1904 muodostettiin Suomessa organisatorisestikin aktivistipuolue erotukseksi passiivisen vastarinnan kannattajien puolueesta. Kysymyksessä oli keisarivallan perustuslainvastaisiin toimiin suhtautuminen. Aktivisteihin liittyivät pääasiallisesti pikkuporvarillisten älymystöpiirien edustajat. Mörne solmi heti kiinteät suhteet aktivisteihin. Häntä kiehoiti näiden poliittinen radikalismi ja pyrkimys vastustaa taantumuksen väkivaltaa vallankumouksellisella ja isänmaallisella taistelulla, joka kuitenkin supistui pelkäsi yksilötason terrorin taktiikaksi. Hieman tosin empien Mörne julistautui valmiiksi osallistumaan erääseen terroritekoon ja liittyi ryhmään, joka yritti tuoda Suomeen aseita **John Grafton** -nimisellä höyrylaivalla. Hän oli myös yhteistyössä maan alla toimivan aktivistijulkaisun **Framtidin** kanssa. Lokakuun 31. päivänä 1905 poliittisen suurlakon aikana Mörne ilmestyi joukkokoukussa valittua lähetystä johtaen Suomen kenraalikuvernööriin ruhtinas Obolenskin luo vaatien kansan nimissä häntä ja Suomen senaattia eroamaan (kenraalikuvernööri oli virka-asemansa puolesta senaatin puhemies). Kun lähetystä pyydettiin hieman odottamaan ennen audienssin myöntämistä, Mörne ilmoitti: »Meidät on lähettänyt kansa, ja lakossa olevalla nälkäisellä kansalla ei ole aikaa odottaa teidän muodollisuuksianne». »Onko tämä kapina?» kysyi ulos tullut kenraalikuvernööri. »Toistaiseksi aseton», Mörne vastasi (näin kuvaavat kohtauksen Hagar Olsson ja Hans Ruin). Kolme päivää myöhemmin Mörne aktivistien toimeksiannosta puhui Helsingin venäläisten kokouksessa kehottaen protestoimaan taantumuksellisen upseeriston aikaista »palauttaa järjestyks» Suomeen keisarillisten joukkojen avulla.

Aktiivisimmin Mörne oli yhteistoiminnassa työväenliikkeen kanssa vuosien 1905—07 tapahtumien aikana, vaikka hän myöhemminkin julkaisi tuotteitaan työläisten lehdissä aina ensimmäiseen maailmansotaan saakka. (Tarkemmin Raoul Palmgrenin teoksessa *Joukkosydän I*. Porvoo 1966.) Loitoneminen työväenjärjestöistä ja utopistisesti koetuista sosialistisista ihanteista oli verkkainen ja tuskallinen prosessi, joka jätti syvät jäljet niin Mörnen tietoisuuteen kuin hänen runouteensaakin.

Tämän johdosta Mörnen tuotantoon kohdistuneessa kritiikissä jo hänen elässään herätettiin poleemisessa muodossa kysymys, miten oli arvioitava hänen kehitystään varhaisen vasemmistoradikaalisuuden kauden jälkeen eritoten moraalisella ja eettisellä tasolla. Oliko se luopuruutta vaiko päinvastoin eräänlaiseen moraaliseen tasapainoon pääsemistä vai — eräiden kriitikoiden mukaan — jopa osoitus kestävydestä ja uskollisuudesta raskaiden kokemusten tuloksena omaksutuille periaatteille?

Tietenkin kysymys on tällaisessa muodossa poleemisesti kärjistetty, mutta tekaitu se ei ole, vaan eli tavalla tai toisella Mörnen omassakin tietoisuudessa, vaikka hän itse ei sitä asettanutkaan niin yksinkertaisesti. Vahvistukseksi siitä muuan luonteenomainen esimerkki. Vuonna 1925 Mörne julkaisi omaelämäkerrallisen romaanin *Ett liv* (Muuan elämä), jossa hän kuvaili vuosisadan alun vallankumoustaapahtumia. Myöhemmin hän varoitti, että kirjan päähenkilöä ei pitänyt konemaisesti samastaa häneen itseensä. Silti kirjassa kuvastui paljon hänen omasta kokemuksestaan. Viimeisessä luvussa on kaksi episodtia, joissa päähenkilö tapaa ensin työläisiä ja sitten porvarillisen intelligentin, nuoruudenystävän ja entisen myötäjuoksijan. Päähenkilö on jakautunut kahtia, hän on taipuvainen tuskalliseen itse-erittelyyn ja kärsii henkisesti yksinäisyydestä. Mutta nykyisen asemansa puolinaisuutta ja identiteetin puutettaan hän ei pidä moraalisen luopuruutena erotukseksi entisen toverinsa moraalista rappiosta, tämä kun on kokonaan omistautunut omalle virka-uralleen ja menestymiselleen käytännön elämässä. Päähenkilö itse on ollut idealistinen haaveilija, ja sellainen hän on edelleenkin, vaikkakaan todellinen elämä ei vastaa hänen ihanteitaan. Juuri siksi hän on yksin, vaikka janoaakin ymmärtämystä ja kanssakäymistä. Kun muuan työläinen hänen läsnäollessaan sydämistyneenä sanoo, että kaikki porvarillisesta sivistyneistöstä lähtöisin olevat myötäjuoksijat ovat pettureita, se haavoittaa ja loukkaa häntä, ja lämpimästi hän puristaa toisen, vastakkaista mieltä olevan työläisen kättä. Mutta kun hän kohtaa menestyneen nuoruudenystävänsä, heidän vä-

lilleen ei synny enää minkäänlaista yhteisymmärrystä. Turhaan päähenkilö yrittää lämmittää tapaamista muistelemalla heidän yhteistä menneisyyttään, jaloja ihanteitaan ja entistä kansalaisinnostusta, sillä keskustelutoverin sisimmässä tuo kaikki on sammunut jo aikaa sitten ja menettänyt kaiken merkityksensä. »Me olimme niin nuoria silloin», tämä sanoo. »Sen jälkeen minä olen muuttunut, mutta sinä olet yhä entisesti. Totta puhuen, sinä olet jäänyt jälkeen, ja sellaistaan ei saa tehdä. Sinä olet myöhästynyt, olet viipynyt liian kauan nuoruudessa. Kuvittelepa asemalaituri ja lähtevä juna. Kaikki me lähdemme sillä junalla, kaikki poikkeuksetta. Jotkut nousevat siihen päivää liian varhain, toiset päivää liian myöhään, mutta kaikki tyynni lähtevät loppuksi. Paitsi se ainoa kummajainen, joka jää ainaseksi sinne asemalaiturille. Ja se olet sinä».

Hagar Olsson julkaisi 30-luvun keskivaiheilla poleemisen ja hyvin temperamenttisen esseen Mörnestä. Hän oli lukenut Mörnen lyriikkaa — ei vain varhaista, vaan myös kypsää — aivan erityisesti näkökulmasta: hänen vasemmistoradikaalin nuoruutensa heijastamassa valossa, hänen omien muistelmiensa prisman lävitse. Olsson teki sen varauksen, että kokonaan Mörnen runouden sisältöä ei tällaisesta erityisestä näkökulmasta voi tavoittaa ja että siinä on muitakin mielialoja, motiiveja ja teemoja. Mutta silti hän oli oikeassa siinä että vallankumousoikeaan heijastama valo paljastaa monia asioita myös Mörnen myöhemmässä tuotannossa. Olsson itse osoitti sen loistavasti kiihkeällä analyysillaan. Mörnen lyyrisistä muistelmista hän tavoitti alakuloisuuden siitä, että tämän osallistuva ja aktiivinen nuoruus oli niin pian katkenut — mikä oli osittain hänen omaa syytään ja osittain johtui olosuhteista. »häijyn kohtalon tahdosta». Olssonin artikkelin otsikko oli *Den svarta stjärnan* (Musta tähti), joka oli otettu runosta, jossa Mörne valittaa onnetonta kohtaloaan. Olsson kirjoittaa, että Mörneä lukiessa on mahdotonta vapautua vaikutelmasta, että se kielto, jolla hän aikoinaan keskeytti nuoruutensa vauhdin, haavoitti edelleenkin tuskallisesti hänen sydäntään. Sisimmässään hän tiesi, että oli aikoinaan osoittautunut kykenemättömäksi sulautumaan loppuun saakka yhteen sen kanssa, mitä itse oli ylistänyt. Ja se aiheutti tuskaa, hän ei pystynyt pyyhkimään sitä pois muistoistaan. Aina kun keväät koitti, runoilija muisti sen toisen kevään, myrskyisän, rikkaasti alkaneen nuoruutensa kevään. Menneisyys puhkesi helteään kukkaan, mutta nykyhetki näytti kalpealta, läpikuultavalta ja sammuneelta. (Hagar Olsson, *Arbetare i natten*). Edelleen Olsson siteerasi runoa *Värarna* (Ke-

vät) kokoelmasta **Vandringen och vägen** (Vaellus ja tie, 1924): »Nyt eivät kevään ole enää kevättä./ Mitä siitä, jos käki kukkuu kuin hullu/ ja tulipunainen on auringonlasku/ ja sisäjärvi hopeankirkas ja karehtiva!/ Mitä siitä, jos kurkiaura kyntää avaruutta!/ Enhän ole mukana... /Joskus ajattelen./ kun lehdet kuiskivat yötulessa./ itseäni ja kevättä, jotka pettivät toisensa./ Oi sammuneen päivän hämärä muisto! / Oi lyyran soinnun etäinen helähdys hiljaisuudesta! / Varjon varjo ja kaiun kaiku!

Temperamenttista ja ekspansiivista Olssonia kiinnosti nimenomaan varhainen, aktiivinen Mörne eikä tämän myöhempi mielis-kelevä asenne. Eikä viimeksi mainittu tyydyttänyt runoilijaa itseäänkään. Olssonin mielestä Mörne joutui maksamaan siitä menneisyyden muistojen aiheuttamalla alakuloisuudella, masentavalla kodittomuuden tunteella ja myöhemmillä vähemmän onnistuneilla yrityksillä löytää tukipiste uskonosta ja kristillisestä etiikasta. Kuitenkaan Olsson ei kieltänyt Mörnen myöhemmän lyriikan taiteellisia arvoja eikä siihen sisältyvän henkisen kokemuksen merkitystä.

Miltei 30 vuotta myöhemmin kirjoitti Mörnestä poleemiseen sävyyn jo aiemmin mainittu Johannes Salminen, jo toisen polven kriitikko, joka edustaa toisenlaista, maltillisempaa suuntausta (Johannes Salminen. Levande och död tradition). Toisin kuin Olsson Salminen tuntee suurempaa myötätuntoa myöhempiä Mörneä kohtaan löytäen tämän »irralisuudesta» myös avuja. »Voidaan sanoa, että Mörnen liiankin tuttu umpikuja avaa traagisen nousun ja puhtauden näköalan, joka kompensoi kaikki tappiot». Mutta vaarojakin tässä piili, kriitikko tunnustaa, sillä mikään katharsisvaikutelma ei voi kätkeä sitä, että itse elämänsäsenne lähenee lamaanumista. Mörne itse kärsi individualismistaan ja äärimmäisen epätoivon hetkinä valitti: »Olen oman luomani maailman vanki. En yksin ole kyllin itselleni! Vapauta siis minut itsestäni!» (Salmisenkin siteeraama runo **Människotankens bön** eli Ihmisajatuksen rukous, 1928). Valopuolia Salminen taas näkee seuraavassa: nuoren Mörnen poliittiset pettymykset autoivat häntä kehittämään »vastustuskyvyn utopioille». Jatkossa hän ei enää uskonut sen enempää vasemmistolaisiin kuin oikeistolaisiinkaan joukkoliikkeisiin, mikä pelasti hänet myös »joukkoharhoilta»; hänen aseikseen tulivat pessimismi, epäily ja ironia, jotka hän käänsi valtaa, väkivaltaa, tyranniaa ja orjuutta vastaan kaikissa muodoissaan. Hänen huomionsa ja myötätuntensa kohdistui pääasiallisesti orjuutettuun ja vainottuun ihmiseen yksilönä. »Hän tietää ihmisen pienuuden maailmankaikkeudessa, mutta hän ei hylkää ihmistä». Päinvastoin hänen voimansa on »taipumaton ja

katkeran paljastava humanismi»: hän puolustaa perinteellisiä liberaalis-demokraattisia arvoja kaikilta uusimmilta tuuilta ja nurinkurisuuksilta. Polemisoidessaan Olssonia ja tämän aktiivisen ja dynaamisen elämäntarkoituksen todella heikkoja ja utopistisia puolia vastaan Salminen katsoi tarpeelliseksi muistuttaa tämän omista poliittisluontoisista erehdyksistä: Olsson ei heti 30-luvun alussa tiedostanut fasismien vaaraa, kun taas Mörne Salmisen mielestä oli tässä suhteessa tarkkanäköisempi ja reagoi nopeammin.

Salminen on tietenkin osittain oikeassa, mutta vain osittain. Oikeassa hän on pääosin siinä, että myöhäinen Mörne todellakin omi »perinteellisen eurooppalaisen liberalismin» arvoja. Mutta Salminen itse ihannoii niin voimakkaasti noita arvoja (vieläpä erillään niiden periaatteellisista erilaisista roolista käytännön yhteiskunnallisissa ja poliittisissa taistelussa, erillään sen konkreettisista päämääristä ja tilanteista itseltään), että siinä keinotekoisesti tasoittuu juuri se Mörnen mielentilan kahdentuneisuus ja ristiriitaisuus, josta Olsson kirjoitti ja joka synnytti Mörnen tuotannossa erityisen lyyrisen teeman, alakuloisen muiston »vallankumouskeväystä». Salminen huomaa vain pettymykset, mutta ei alakuloisuutta ja Mörnen alituista tarvetta muistella menneitä. Kuitenkin lyriikassa ovat varsin tärkeitä juuri runoilijan sielunilat kaikessa monimutkaisuudessaan. Mörnen maailmankatsomuksellinen pessimismikään ei ollut niin universaalista ja yksilöllistä kuin Salmisesta näyttää. Varsin monet Mörnen 20- ja 30-luvun runot valloittavat nimenomaan uljaalla elämänmyönteisyydellään.

Uuden ajanjakson alkuna Mörnen tuotannossa pidetään tavallisesti kokoelman **Vandringen och vägen** ilmestymistä vuonna 1924. Myöhemmin hän työskenteli hyvin tuotteliaasti ja julkaisi vielä 11 runokokoelmaa (ennen edellä mainittua hän oli julkaisut kahdeksan). Kokoelmat ilmestyvät yleensä kahden, harvemmin yhden tai kolmen vuoden välein. Viimeinen kokoelma näki päivänvalon vasta runoilijan kuoleman jälkeen vuonna 1946.

Kuten jo edellisestä on ilmennyt, ei ole syytä liian jyrkästi erottaa Mörnen varhaisempaa runoutta myöhäisemmästä eikä varsinkaan asettaa niitä toisilleen vastakohtiksi, sillä niin hän ei itsekään menettelyt. Esimerkiksi kun vuonna 1926 ilmestyivät hänen omat toimittamansa **Valitut runot**, olivat vuosisadan alun voimakkaasti yhteiskunnalliset runot saaneet teoksessa tärkeän sijan. Samaa voi sanoa myös seuraavana vuonna ilmestyneestä artikkele- ja puhekokoelmasta (**På finländsk grund**, 1927), johon sisältyivät hänen työ-

väenlehdissä aikaisemmin julkaisemansa artikkelit.

Siitä huolimatta Mörnen 20- ja 30-luvun runotuotannossa on omat erityispiirteensä. Esteettisesti se oli paljolti uudistunut. Kriitikko Bengt Holmqvist pitää Mörneä ainoana kaikista vuosisadan alun suomenruotsalaisista runoilijoista, joka jatkossakin kykeni taiteellisesti uudistumaan, pääasiassa 20-luvun nuoren ekspressionistisen runouden vaikutuksesta.

Vielä enemmän Mörnen tuotannossa alkoi saada sijaa filosofinen mietelyriikka. Hän pohdiskeli olemassaolon tarkoitusta laajemmaksi mieleensä, maailman traagista sekkasortoisuutta, verisiä sotia, väkivallan ja sorron riehuntaa, ihmisen kärsimyksiä ja levottomuutta fasismin pimeyden lähestyessä sekä lannistumatonta pyrkimystä valoa kohti. Mörnen runous kertoi olennaisesta ja tärkeästä. Tämän vakuuden huomioon ottaen muuan arvostelijoista mainitsikin, että »Mörnen muusa astui raskaasti». Kaikkein vähiten se halusi »mielilyttä» — toisin kuin Bertel Gripenbergin »keimaileva runotar».

Myös Mörnen luonnonkäsitys muuttui entiseen verrattuna intensiivisemmäksi ja syvällisen psykologiseksi. Jos esimerkiksi vertaa uutta käsitystä siihen, joka esiintyi eräässä hänen varhaisista runokokoelmistaan **Sommarnatten** (Kesäyö, 1916), jossa luonnonkuvauksilla oli runsaasti sijaa, niin voi havaita, miten Mörne loittonee yhä kauemmaksi »maisemallisuudesta» ja idyllisyydestä, liian pinnallisesta maisemalyriikan perinteellisten motiivien käytöstä. Tuossa runokokoelmassa oli esimerkiksi runo **Skadskjuten** (Vahingossa ammuttu): metsästyskuvaus, metsästyskorven toitauksia ja Panin huilun valittavaa luritusta verenvuotuksen takia (miellelyhtymä ensimmäiseen maailmansotaan). Kaikki tuntui vähemmän vakavalta ja vaikuttavalta. Mörnen kypsän iän lyriikassa sekä traaginen että elämänmyönteinen ilmenevät jo toisella tavoin. Sanan merkityskuormitus kasvaa ja runokieli käy yhä säästeliävämmäksi.

Myös runon muoto muuttuu. Mörne käyttää yhä useammin vapaata mittaä, ja perinteellistäkin mittaä hän käyttää joustavammin ja väljemmin. Mörnen vapaa mita ei vielä ole nuorten ekspressionistien kiihottuneen hurmioitunutta vapaata mittaä, joka oli hänen korvalleen liian jyrkkää ja atonaalista, siitä puuttui sointuvuutta ja rytmin harmoniaa. Mörne oli kasvatettu vielä perinteellisen poetiikan hengessä, vaikka hän tunsikin vetoa uuteen. Hänessä kehittyi kuitenkin tietty yhteisymmärrys ekspressionistien kanssa. Ekspressionistit (Södergran, Diktonius) arvostivat suuresti Mörneä runoilijana, kunnioittivat hänen mielipidettään omista runoistaan,

lähettivät hänelle käsikirjoituksiaan neuvon ja tuen toivossa. Mörne puolestaan arvosteli heidän kirjojaan pidättyväisesti mutta yleensä myönteiseen sävyyn. Korostettakoon, että esteettisesti ja ideologisesti Mörne oli lähempänä ekspressionisteja kuin taantumuksellisesti asennoitunut Gripenberg, johon näillä oli vihamieliset suhteet. Mörneä arvostivat myös Kiilan vasemistolaisrunoilijat.

Vaikka Mörnen 20- ja 30-luvun tuotannossa esiintyy usein pessimistisiä ja alakuloisia sävyjä, niin maailma silti tarjosi hänelle myös runsaasti moninaisia värejä. Se ei sentään ollut muuttunut synkäksi murheen laaksoksi, epätoivo ei ollut mursertanut sitä eikä riistänyt siltä sen kauheutta, sillä Mörnen lyriikassa eli yhä yläpeä ihmistahto ja pyrkimys valoon. Tämäkin muuten lähensi Mörneä Södergranin ja Diktoniuksen ekspressionistiseen runouteen. Turhaan Salminen aiemmin mainitussa Mörne-esseessään erottaa niin jyrkästi heidät sillä perusteella, että kypsän iän Mörne muka vierasti täysin »utopiaa», haavetta onnellisemmasta maailmasta ja arvokkaammasta elämästä. On aivan epäoikeudenmukaista väittää sellaista varsin merkittävästä myöhäisen Mörnen lyriikan osasta. Hänen sankarinsa kärsii sorretusta asemastaan ja maailman surkeasta tilasta, mutta silti hänessä elää »kerettiläinen usko aurinkoon», kuten sanotaan vertauskuvallisessa runossa **En befriad fånge talar** (Vapautettu vanki puhuu). Runo on kaksiosainen. Toisessa osassa on käytetty romantiikan perinteellistä kielikuvaa: monien vuosien turhan ja ilmeisen toivottoman odotuksen jälkeen varjoisalla niityllä puhkeaa kukkaan villiruusu — palkintona häviämättömästä uskosta haaveeseen. »Sisimpäni on raadeltu, pääni on harmaantunut, mutta vanha vuosikautia hellimäni haave ei pettänyt minua!».

Oikeastaan myös uskonnolliset motiivit Mörnellä samoin kuin hänen runojensa vastaavat otsikot ilmentävät pikemminkin humanistista uskoa myönteisiin elämänihanteisiin kuin kirkollista uskonnollisuutta. Sen mainitsi Mörne itsekkin eräässä kirjeessään: »Ilmestykseen perustuvaa uskonnollista uskoa minulle ei ole annettu. Minun uskoni on sydämen kaipuuta toisenlaiseen elämään kuin oma melkoisen surkea elämäni on ja toisenlaiseen maailmaan kuin se helveti, jossa ihmiset elävät melkein kaikkialla». Mörnen runo **Rukouksia** on kiihkeä kehotus rauhaan sotahysterian ilmapiirissä. Abessiniasa käytiin valloitusotaa ja Espanjassa kansalaisotaa, ja lisäksi oli toinen maailmansota lähestymässä. Runossa **Inför Bäragspredikan** (Vuorisalmasta) sanotaan varhaiskristillisistä demokraattisista ihanteista seura-

vaa: »Nämä ajatukset olivat räjähteitä,/ jotka räjäyttivät maailman rikki./ Nämä ajatukset olivat siemeniä,/ jotka itivät ikuisuuteen./ Nämä ajatukset olivat säteitä,/ jotka täyttivät sydämen valolla./ Uskovaiset riemuitsevat: ylistetty olkoon hän, joka ne syytti./ Nasaretin Jeesus!/ Epäilevät kuiskaavat: Nasaretin Jeesus on tarua./ Mitä vielä! Epäilkäämme ja yhtä hyvin uskokaamme!/ Nämä ajatukset olivat tie, toisuus ja elämä.»

Mörne ei voinut tulla toimeen ilman humanistista uskoa, vaikkakin raamatullisesti väritynyttä. Siinä hän muistutti suuresti Leinoa, vain sillä erolla, että humanistisia ihanteita ilmaistessaan Leino usein turvautui kansanrunouden pakanallisiin motiiveihin raamatullisten ohella.

Mörnen protestoiva ääni saattoi olla myös vihainen. Esimerkiksi hänen kaksi **Paroller** (Tunnussanoja I-II) -nimistä runoan olivat satiirinen reaktio siihen, miten fasistiset propagandistit vaarallisesti mystifioivat sellaisia käsitteitä kuten »verisukulaisuus» ja »isänmaa». »Marssia yhdesä», ajatella »yhteisen aivojen», kaatua mykkänä taistelutanterella — sitä heille merkitsivät »verisiteet Valtakunnan tähden alla». Sellaista »yhtenäisyyttä» oli paras paeta »erakoksi autiomaahan» ja »hankkia verisiteet vihreään ruohon». Mutta niille, jotka turhaan lavertelivat isänmaanrakkaudesta, runoilija vastasi: »Vaietkaa hetkeksi, jotta me muut voisimme edes hetken elää isänmaan hyväksi». Sodanvastaisena ja ja pasifistisena runoilijana Mörne vastusti perinteellistä romantista Napoleonin paltovontaa, sillä uusissa oloissa tämä kultti liittyi peritaantumukselliseen »keisarinpaltvontaan» sinä tulkintana, jonka Spengler myöhemmin esitti ja jonka eräät »mustanväriset» suomalaiset runoilijat häneltä omaksuivat (Örnulf Tigerstedt ja muut). Runossaan **Tvä hjältar** (Kaksi sankaria) Mörne asettaa Napoleonin kahtalaisen sotapäällikön maineen — »veijarin ja neron», »näyttelijän ja sankarin» — vastakohtaksi hänen uhrinsa, tyrolilaisen talonpojan Andreas Hoferin, joka johti partisaanitaistelu ranskalaisia valloittajia vastaan ja jonka nämä ampuivat. Väkevässä runossa **Fatum** (Kohtalo) Mörne muistuttaa nykyajan valloittajille, että Napoleonin tie päättyi yhtä kaikki St. Helenalle. Mörne, tämä saarten ja meren laulaja, kuvaili hurjistunutta ja loukattua merta, jonka vapaata rauhaa torpedojen räjähdykset rikkovat. **Över havet brann Mars** (Meren yllä paloi Mars) oli nimeltään Mörnen vuonna 1939 ilmestynyt runokokoelma, jossa synkeät merikuvat ilmensivät toisen maailmansodan katastrofin läheisyyttä. Kun Suomi lähti sotaan Hitlerin Saksan puolella, Mörne pysyi fasismin vastustajana. Johan Wre-

de kirjassaan Arvid Mörnes lyrik siteeraa Mörnen sodan aikana kirjoittamia satiirisia säkeitä tuosta häpeällisestä »aseveljeydestä», joita silloin ei voitu julkaista ja jotka siis jäivät käsikirjoituksiksi. Silloisesta tunnelmasta Mörnen perheessä todistaa sekin seikka, että runoilijan tytär Gudrun, joka oli kesällä 1943 pitämässään julkisessa puheessaan antanut ymmärtää, että Hitler kärsii tappion, joutui puheensa takia oikeuteen ja tuomittiin rahasakkoon tai kolmen kuukauden vankeusrangaistukseen.

Yleistäen voi sanoa, että riippuen siitä, millaisessa tunnerekisterissä runoilija omaksui elämän, oliko siinä vallalla alakuloisuus vaiko toivo, esiintyi myös hänen lyriikassaan kaksi kuvaannollista »maailman mallia». Toinen hyyti napapiirin ja avaruuden kylmyyttä, planeetan yllä levittäytyi väkivallan »jäinen jumala», miekka riippui sen yläpuolella, ja kaikki on kohmettunut lohduttomaan odotukseen tunnetaustanaan murheellinen myötäkärsimys.

Mutta tätä taustaa vasten ja vastakohtana sille Mörne koki poikkeuksellisen terävästi ja tuoreesti myös elämän iloiset puolet. Silloin maailma avartui tilavaksi, valon- ja lämmöntäyteiseksi. **Aurinkolaulu, Me uskomme aurinkoon ja avaruuteen, Kohtalo lahjoitti minulle valon ja avaruuden päivän, Aurinko, aurinko, aurinko!** — tällaiset rivit ja huudahdukset esiintyvät Mörnellä varsin usein, vieläpä hänen elämänsä loppupuolella. Hän lauloi myös elämän syksystä, mutta mieluummin kuitenkin aurinkoisesta keväästä. Runossa **Havsvar** (Meren kevät, 1946) hän tarjosi omaa erityistä »ajanlaskuaan», elämänmyönteistä ja vallatonta: »Vain tyhmyrit laskevat lohduttomasti vuosia syksystä syksyyn, mutta minä lasken keväästä kevääseen». Viimeisessä runossaan ennen kuolemaansa **Bön i nyårsnatten** (Rukous uudenvuoden yönä, 1946), hän pyysi kohtaloa lahjoittamaan vielä yhden kevään.

Koska todellisuus poikkesi niin jyrkästi humanistisesta ihanteesta, Mörne alkoi pitää korkeimpana todellisuutena nimenomaan hengen elämää huippuilmentymisensä. Pantakoon merille runo **Dröm och verklighet** (Uni ja todellisuus), jossa runoilija kysyy, eikö maailmassa vallitseva pahuus, viha ja verinen väkivalta olekin painajaisunta, vaikka sitä todellisuudeksi sanotaankin ja vaikka vain kapinallinen ajatuksen puuskat herättävät toivoa.

*Var icke Abels offerrök, som steg mot skyn,
en högre verklighet
än Kains, som kröp längs marken?
Var ej den tysta röstens*

av Kains samvete
en högre verklighet än Kains hat?...

...Som svalor svinga av och an en stormig
höstdag
högt över skummig kust och hav, som
sjuder,
vår tanke svävar, spanande ett fäste
för hjärtats liv i svärdets värld,
— vår fria tanke, själv en underbar,
okuvlig verklighet.

(Eikö Abelin uhrisavu, joka nousi tai-
vaalle, ollut korkeampaa todellisuutta/
kuin Kainin, joka ryömi pitkin maata?/
Eikö Kainin omantunnon/ hiljainen ääni/
ollut korkeampaa todellisuutta kuin Kainin
viha?/ Kuin pääskyt kaartelevat edestakai-
sin myrskyisenä syyspäivänä/ korkealla
vaahoavan rannan ja kiehuvan meren ylä-
lä,/ niin ajatuksemme liitelee etsien tukea/
sydämen elämälle miekan maailmassa/
— vapaa ajatuksemme, itsessään ihmeellistä,
kumoamatonta todellisuutta)».

Tällä kannalla on heikkoutensa mutta
myös vahvat puolensa. Vanhan Mörnen
lyriikalta ei riittänyt enää terävöitynyttä
huomiota niille konkreettisille yhteiskun-
nallisille ongelmille, jotka sille suurim-
massa määrin olivat olleet ominaisia vuosisadan
alussa, jolloin hänen tietoisuutensa
oli kiinteäminn sidoksissa sorrettujen
joukkojen itsensä tietoisuuteen.

Mutta vanhakin Mörne oli sitä mieltä,
että ollakseen ansiokasta runouden tuli
lakkaamatta taistella totuuden puolesta —
väsymättä ja kompromisseihin alistumatta.
Hän ylisti usein moraalista taipumatto-
muutta, muun muassa omalaatuissa
oodissaan *Till den fria sången* (Vapaalle
laululle). Epäilijät ja epätoivoiset saatta-
vat kysyä, mitä hyötyä on ollut monien
totuuden ritarien sukupolvien ponnisteluista,
kun totuus sinänsä on vääristynyt, kun
se on enää hansikas väkivallantekijän nyr-
kissä. Ja silti runouden muuttumattomaksi
tunnussanaksi jää: puhallettakoon kiukkui-
sesti Rolandin torveen ja käytäköön ur-
heasti taisteluun.

Mörnen viimeisten vuosien runot, muun
muassa ne joiden aiheena on miehuullinen
hyvästijätö elämälle ja loputon kiitollisuus
sille, muodostavat erityisen lohkon
hänen tuotannossaan. Ne on kirjoittanut
mies, joka loppuun saakka säilytti lahjan-
sa harvinaisen tuoreena ja pystyi pitä-
mään kiinni aidolta runoudelta vaaditta-
vasta korkeasta tunnekulttuurista, jota ei
voi korvata minkäänlaisin fraasein. Tar-
koitan hänen sellaisia runojaan kuten
Stjärnfallsnatt (Tähdententöyö), *Ären svin-
na* (Vuodet kuluvat), *Eko* (Kaiku), *Avsked*
(Hyvästijätö) ja muutamia muita.

Mörneä käsittelevässä kirjallisuudessa
valitetaan usein, että hänen tuotantoaan

ei riittävästi tunneta Suomessa eikä Ruot-
sissa. Eivätkä tutkijat salaa omakohtaista
mieltymystään hänen lyriikkaansa. Esimerkiksi Tom Hedlund aloittaa Mörne-kir-
jansa tunnustamalla vanhan rakkautensa
tämän runoihin. Ilahduttava seikka on jo
se, että Mörne-tutkimusten määrä kasvaa
jatkuvasti. Kun ennen sotaa hänestä kir-
joitettiin vähän, niin jokaisena sodanjäl-
keisenä vuosikymmenenä Mörnestä on il-
mestynyt vankka teos (pääasiallisesti tohtori-
nväitöskirjoja): Hans Ruinin vuonna
1946, P. O. Barckin vuonna 1953, J.
Wreden vuonna 1968 ja T. Hedlundin
vuonna 1974. Nämä tutkijat voidaan
lukea liberaalis-demokraattiseen suuntauk-
seen Suomen ja Ruotsin akateemisessa tie-
teessä. Suomen kielellä sisältyy perusteel-
linen luku Mörnen varhaisuutannosta mar-
xilaisen tiedemiehen Raoul Palmgrenin
kaksiosaisen tutkimukseen Suomen proleta-
arikirjallisuudesta (1966). Suomen elä-
män yleiset demokratisoitumisprosessit siis
koskettivat myös Mörnen tuotantoa. Se sai
ajankohtaisuutta ja vakiinnutti paikkansa
edistyksellisessä kulttuuriperinnössä, kun
taas eräät aikaisemmat taantumuksellisen
siiven auktoriteetit ovat jääneet varjoon.

Mörnen tuotannon ja hänen edustaman-
sa ajattelusuunnan ajankohtaisuus käy eri-
tyisen ilmeiseksi nyt, kun väitellään suomen-
ruotsalaisen kirjallisuuden asemasta ja
ongelmista. Esimerkiksi suomalais-saksa-
laisten kirjallisuussuhteiden vuosikirja,
jota julkaistaan saksaksi Helsingin saksalaisen
kirjaston toimesta, omisti taannoin
kokonaisen numeron suomenruotsalaisen
kirjallisuuden ongelmille. Numero sisälsi
muun muassa runoilijan ja kriitikon Tom
Sandellin artikkelin, jossa asetetaan itse
asiassa sama ongelma suomenruotsalaisen
kirjallisuuden jatkuvan demokratisoinnin
välttämättömyydestä, jonka Arvid Mörnekin
jo vuosisadan alussa niin vakaasti esitti.
Muistuttaen tuon kirjallisuuden ylimyksel-
listen tendenssien elinvoimaisuudesta men-
neisyydessä Sandell toteaa, että vielä tänä-
näinkin jotkut pitävät sitä vain »rappeu-
tuneen herraluokan» kirjallisuutena. Näin
äärimmäisiä mielipiteitä Sandell ei jaa,
vaikka häntä huolestuttavatkin eräät jään-
neilmiöt — suomenruotsalaisilla ei edelleen-
kään ole työläiskirjallisuutta kuten ei
myöskään kehittynyttä maaseutu- ja talon-
poikaiskirjallisuutta; suomenruotsalaiset
kirjailijat ovat yhä vielä yleensä lähtöisin
porvarillisista piireistä ja kuvaavat tuota
ympäristöään kirjoissaan, koska eivät tun-
ne työläis- tai talonpoikaisympäristöä.

Mutta toisen maailmansodan jälkeen on
uusien kirjailijapolvien keskuudessa ilmen-
nyt huomattavaa käymistä. Sandell pitää
paradoksaalisena sitä, että enemmän tai
vähemmän vasemmistolaiset kirjailijat ei-

vät ole työläis-, vaan porvariperheistä, toisinaan hyvinkin varakkaista. He ovat »lohenneet» omasta luokastaan ja määrässä tahi toisessa sanoutuneet siitä henkisesti irti. Ilmankos Tom Sandellin artikkelin otsikko onkin *Die abtrünnigen Bürger* (Uskonsa menettäneet porvarit). Hän tarkoittaa sellaisia kirjailijoita kuten Marianne Alopaeusta, Christer Kihlmania, Jörn Donneria, Anders Cleweä, Claes Andersonia ja Henrik Tikkasta. Heidän kirjojensa henkilöt ovat niinkään »luopioita» ja he harjoittavat oman luokkansa ja oman itsensä

kritiikkiä. Syystäkin Sandell nimittää tätä kirjallisuutta »katuvaksi ripiksi» sen pääsävyn mukaan.

Ei tarvinne enää selitellä, miksi Mörnen perintö, hänen vaikea aatteellinen ja moraalinen etsintänsä ja itse hänen elämäkertansakin ovat nykyistä taustaa vasten saaneet lisää ajankohtaisuutta. Mörnen runouden nykyiset tutkijat korostavat selvästi sitä, että töillään he haluaisivat edistää sen pääsemistä lukijoiden suosioon.

Ja sen se todella ansaitseekin.

Suomentanut Ulla-Liisa HEINO

Terttu VIKSTRÖM

Oma hiljainen ääni

Mietteitä Eha Lättemäen runoista

Eha Lättemäe täyttää vuosia. 60, merkittävä taival. Onnitellessani sydämellisesti päivänsankaria ajattelen lämmöllä vaatimatonta naista ja lahjakasta eestiläis-suomalaista runoilijatarta. En osaa määritellä muutoin tuota ilmiötä, joka on melkein samalla tavalla läheinen Neuvosto-Eestin ja Neuvosto-Karjalan kirjallisuudelle. Tai jos nyt ollaan ihan vilpittömiä, niin kyllä täytyy myöntää, että Ehan kirjalliset juuret ovat syvemällä Eestin maaperässä kuin meillä Karjalassa.

Ja sittenkin... Parinkymmenen viime vuoden aikana olemme tottuneet pitämään Ehaa Karjalan suomenkielisenä runoilijana. Hän on ollut täällä Karjalassa mukana monissa kirjailijain kokouksissa ja lukijain tilaisuuksissa, hänen runojaan on jatkuvasti nähty Punalipun palstoilla, Kevätyvöryssä ja yhteisissä runokokoelmissa. Ja kun 1980 Karjala-kustantamossa valmistui Neuvosto-Karjalan suomenkielistä runoutta sisältävä antologia vuosilta 1944—1979, niin oli täysin luonnollista, että kokoelman laatijat T. Summanen ja A. Mišin valitsivat siihen sikermän Eha Lättemäen parhaita säkeitä, 12 runoa. Alkusanojen tekijänä A. Mišin totesi, että 1950-luvun lopulla ja 1960-luvun alussa tavoittivat lukijansa Eha Lättemäen ensimmäi-

set runot. Tavallaan runoilijan julistuksena oli antologiassa runo:

*En sammuva liekki, vaan syttyvä.
En kuoleva valo, vaan syntyvä.
En painuva päivä, vaan nouseva,
ei illan rusko, vaan aamun koi*